

Archeologienota
Sint-Stevens-Woluwe (Zaventem) – Esstraat

Ruth Ferket en Natasja Reyms

Bornem
2020

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Ruth Ferket en Natasja Reyns

All-Archeo bvba
Woestijnstraat 45
2880 BORNEM

Wettelijk depot nummer
D/2020/12.807/129

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek.....	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	8
2.3	Onderzoeksopdracht	8
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	8
2.3.2	Beschrijving geplande werken.....	8
2.3.3	Werkwijze	13
2.4	Assessmentrapport	13
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied.....	13
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	21
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	28
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese.....	30
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	31
3	Samenvatting.....	32
4	Bibliografie	33
4.1	Publicaties	33
4.2	Websites	33
5	Bijlagen	34
5.1	Archeologische periodes	34

1 Inleiding

Deze archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerendergoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2020I85

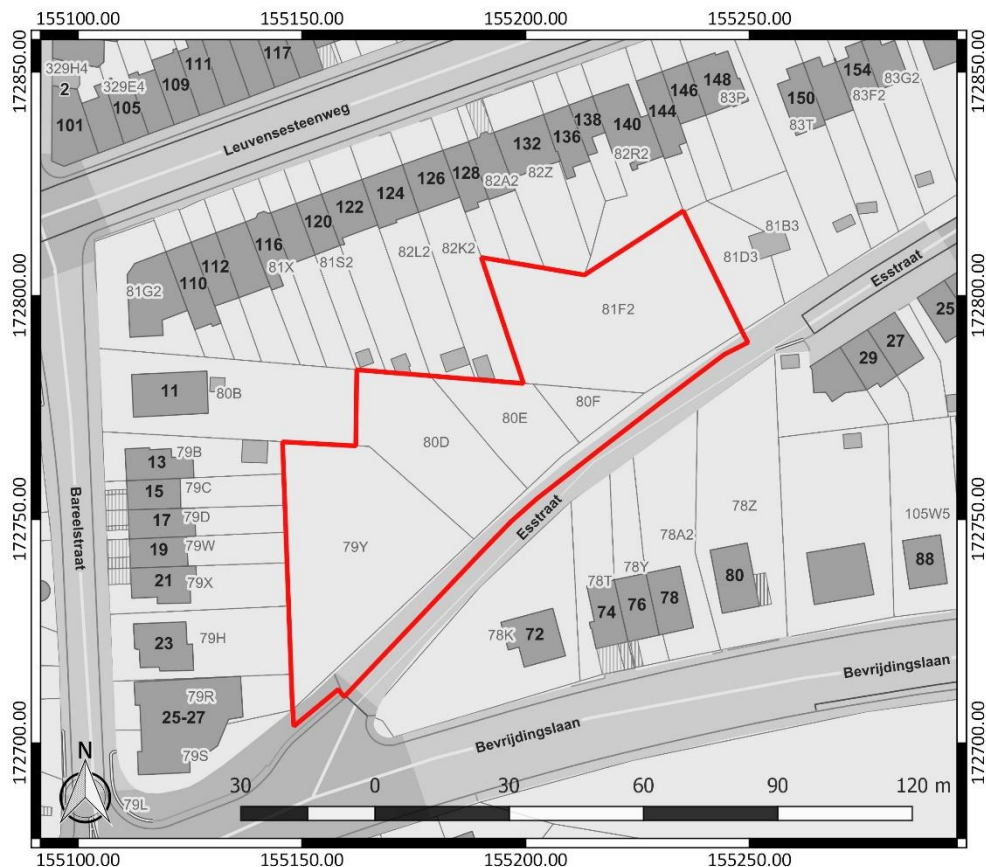
Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Vlaams-Brabant, Zaventem, Sint-Stevens-Woluwe, Esstraat, Esstraat

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 155146, 172704
- 155250, 172819

Kadastraal plan:

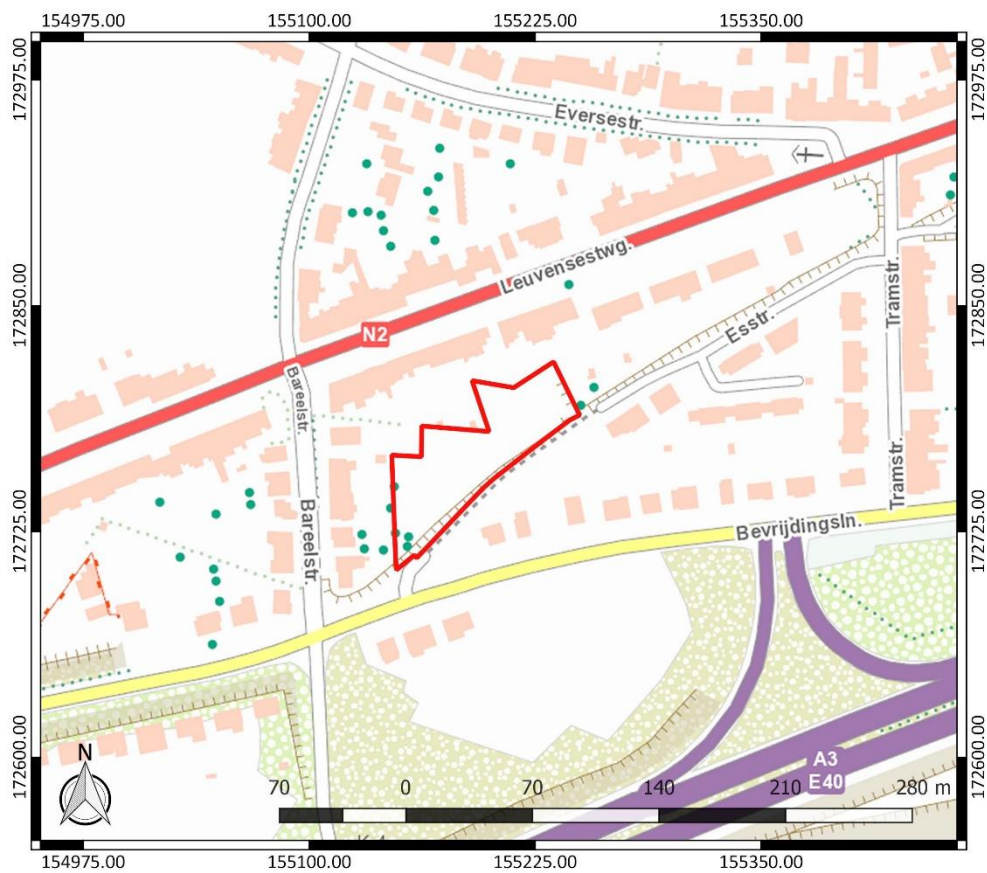

Figuur 1: Kadastraal plan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Zaventem, Afdeling 5 (Sint-Stevens-Woluwe), sectie C, nummers 79Y, 80D, 80E, 80F, 81F2 en openbaar domein

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 4669 m²

Topografische kaart:

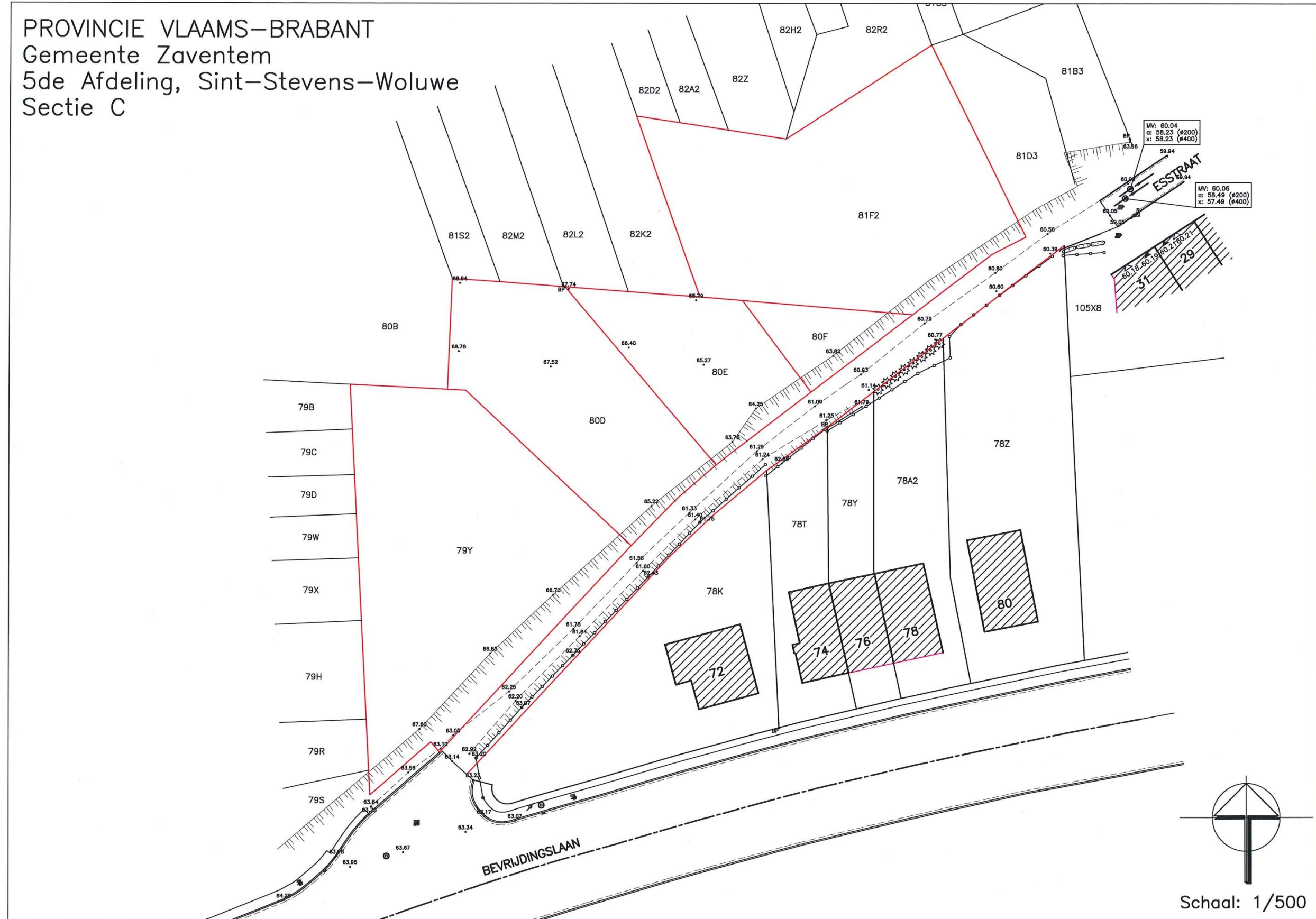

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 09/09/2020 – 16/10/2020

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, Romeinse tijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, akkerland, grasland

Verstoorde zones: er zijn geen gekende verstoorte zones.

Figuur 3: Opmetingsplan bestaande toestand (Quadrant)

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

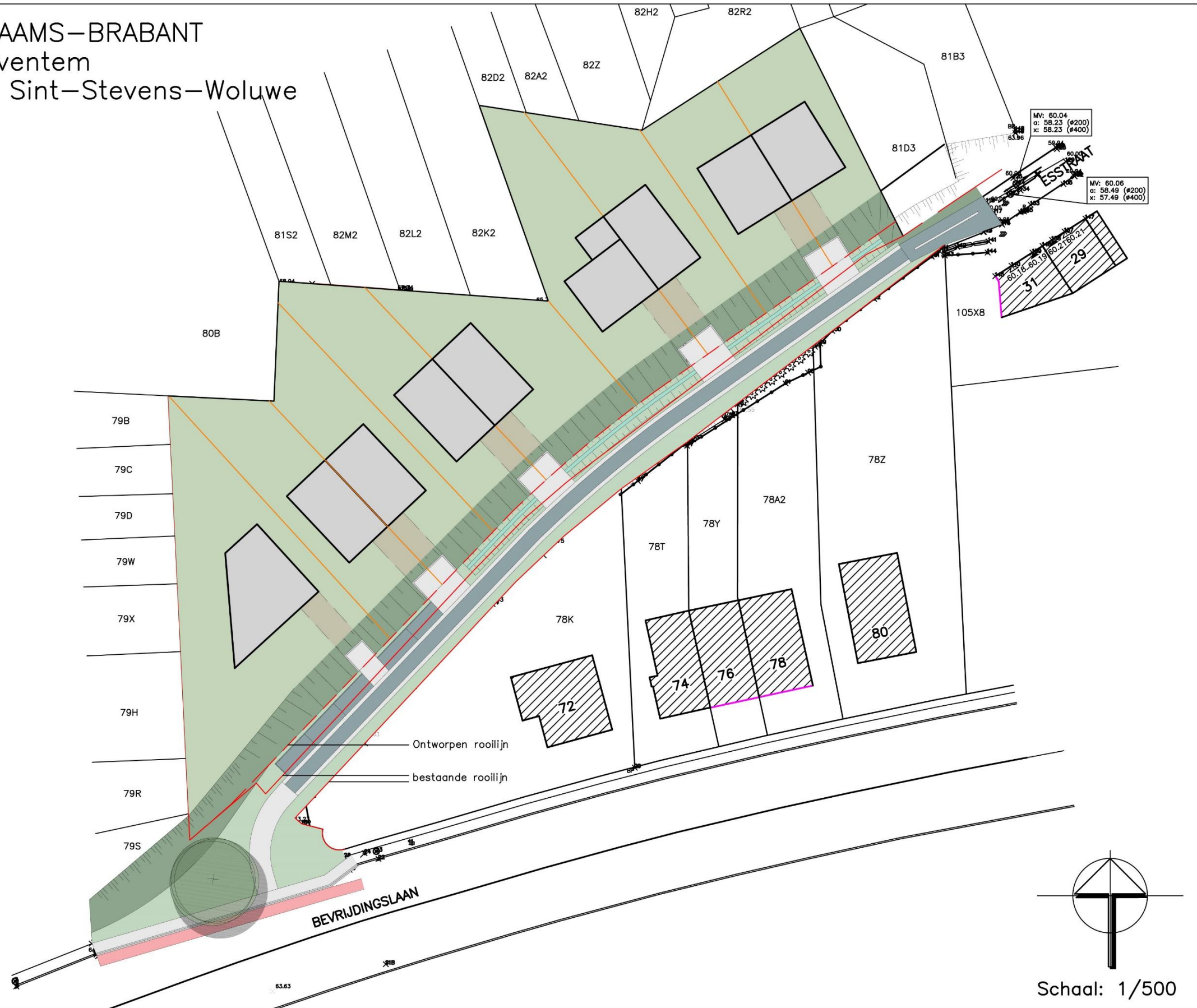
- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: er zijn geen randvoorwaarden van toepassing.

2.3.2 Beschrijving geplande werken

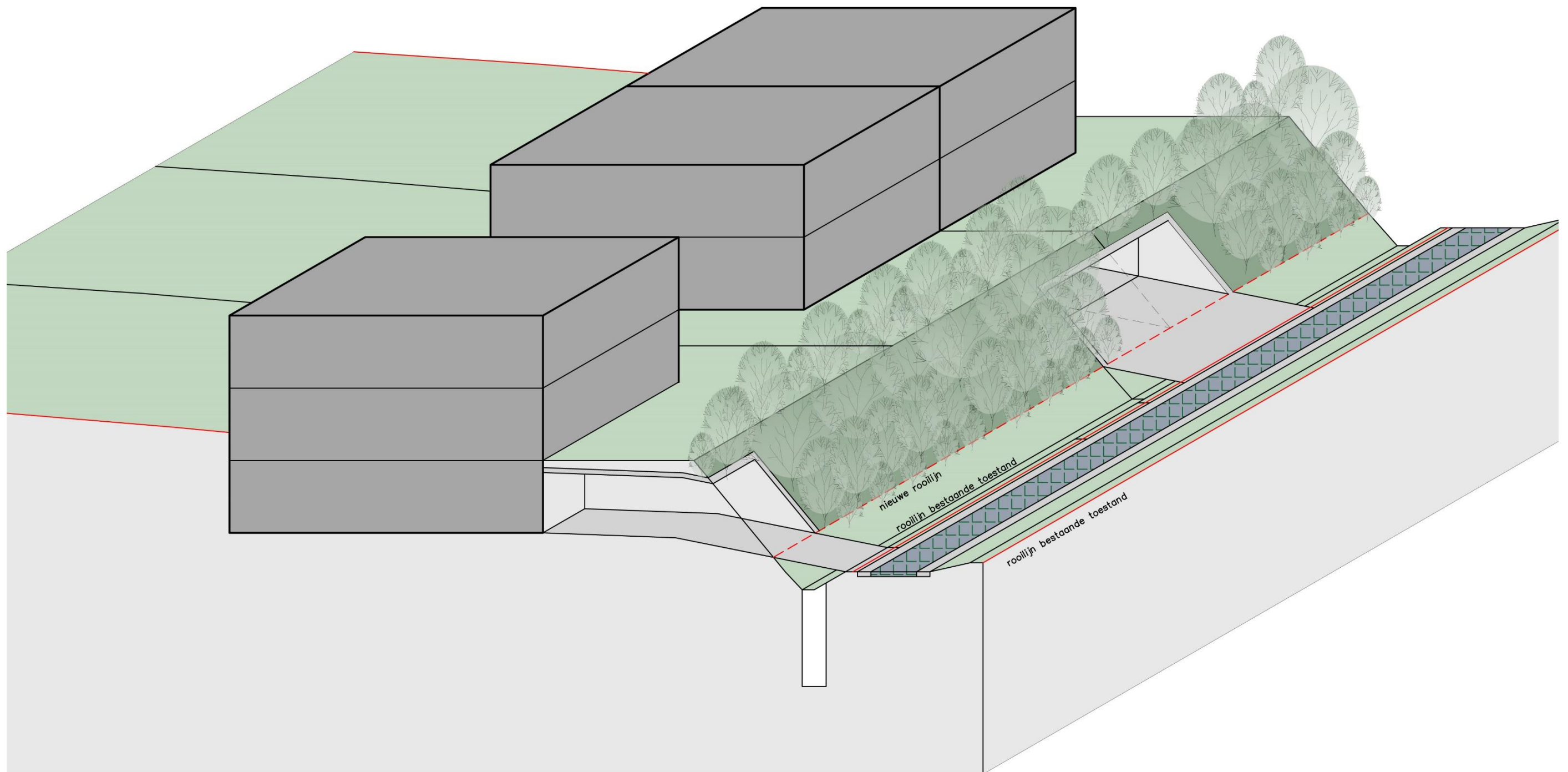
Op het terrein zal een verkaveling gerealiseerd worden, bestaande uit negen loten voor eengezinswoningen. Langs de weg wordt een infiltratiesleuf aangelegd met een diepte van ca. 4 m onder het toekomstige maaiveld. Het maaiveld zal aan de straatzijde plaatselijk schuin afgegraven worden. Het reeds bestaande talud wordt daarmee ca. 2 m opgeschoven in noordwestelijke richting. De woningen zullen onderkelderde worden. Het niveau van de straatzijde wordt namelijk doorgetrokken om plaats te bieden voor garages onder de woningen. Dit betekent plaatselijk een grotere verstoringsdiepte tot ca. 4 m. De exacte funderingsdiepte en -techniek van de geplande bebouwing ligt in deze fase nog niet vast.

PROVINCIE VLAAMS-BRABANT
Gemeente Zaventem
5de Afdeling, Sint-Stevens-Woluwe
Sectie C

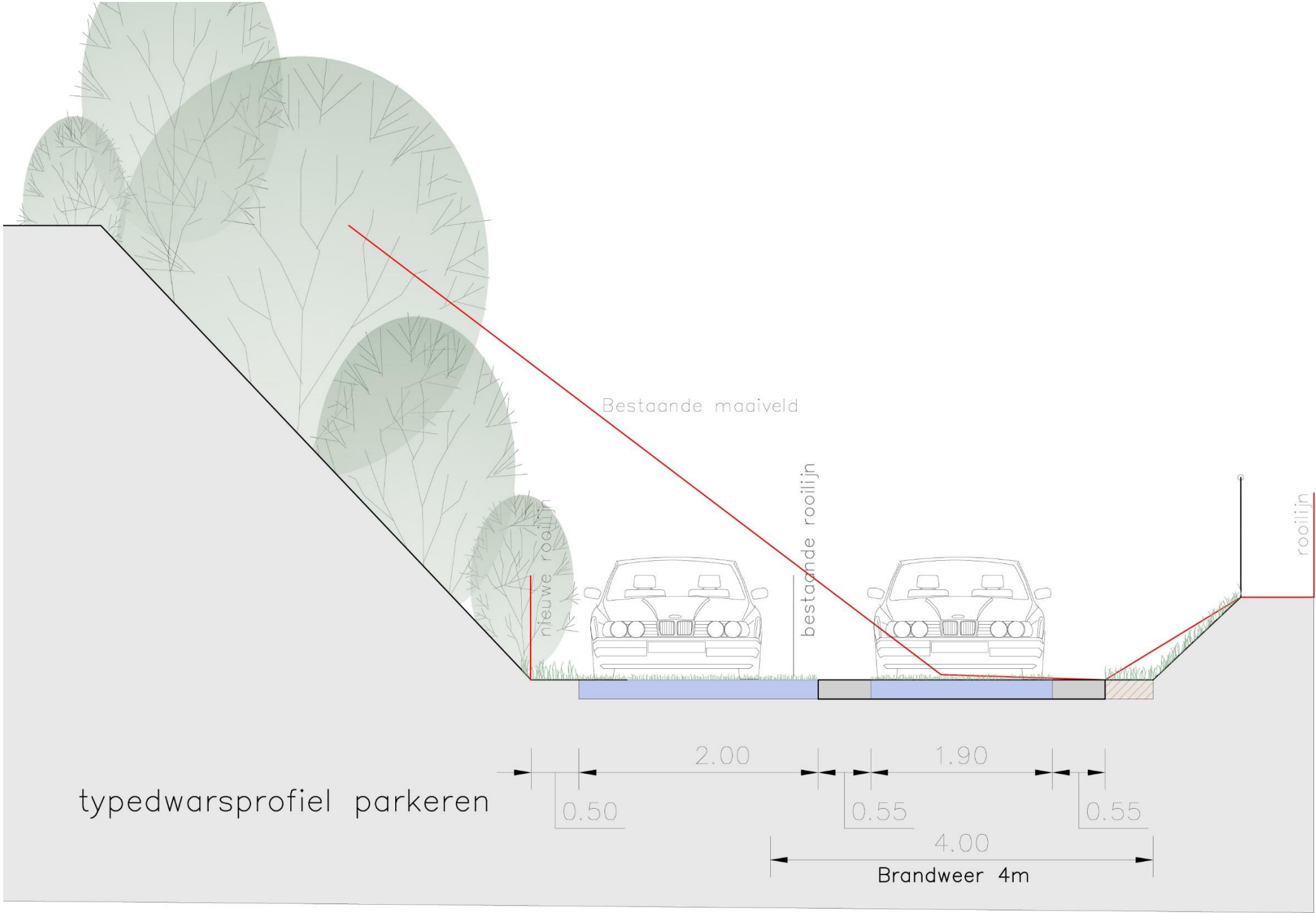

Figuur 4: Ontwerpplan (Quadrant)

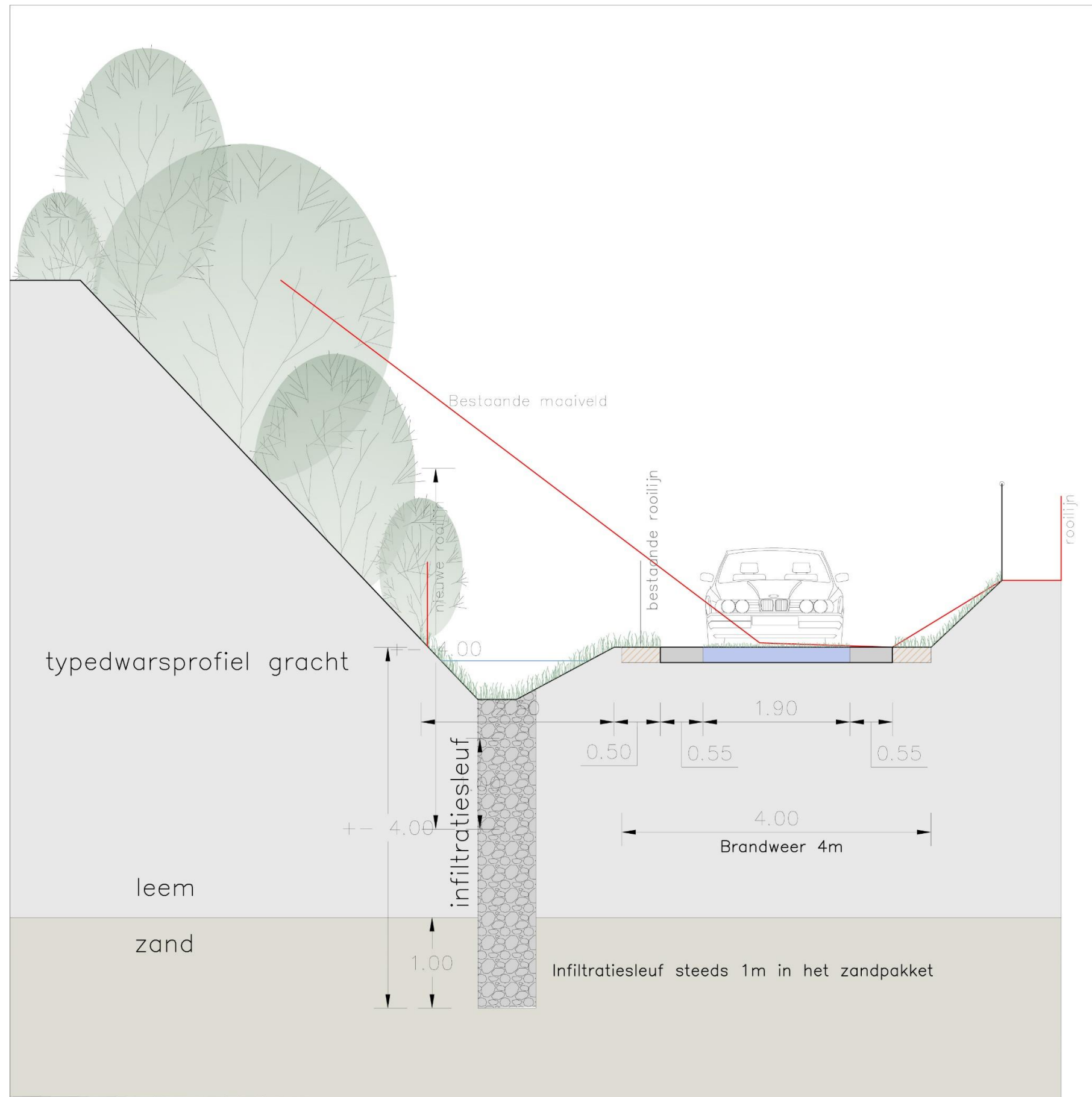
PERSPECTIEF

Figuur 5: Perspectief (Quadrant)

Figuur 6: Profiel weg met gracht (Quadrant)

Figuur 7: Profiel met weg en infiltratiesleuf (Quadrant)

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart is niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met de Villaretkaart (1745-1748), de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), een plan van Sint-Stevens-Woluwe uit 1775-1785, de Atlas der Buurtwegen (1841) en de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van P.C. Popp (1842-1879) worden vijf momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

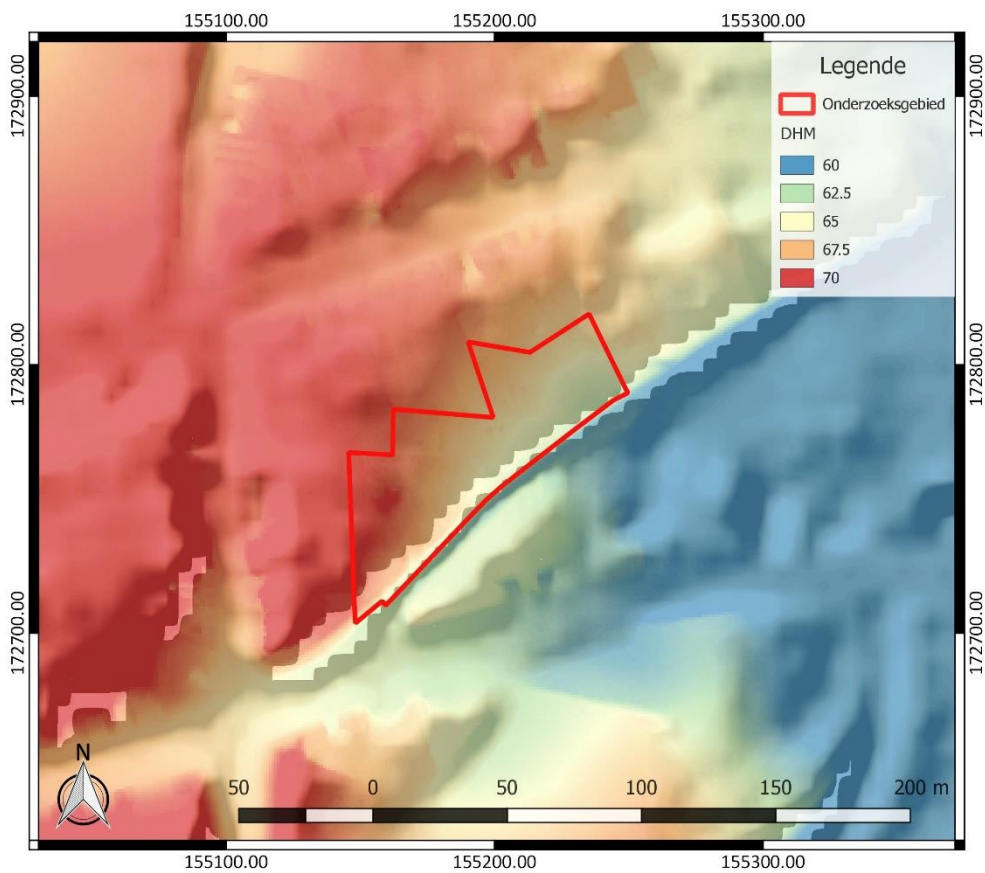
2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

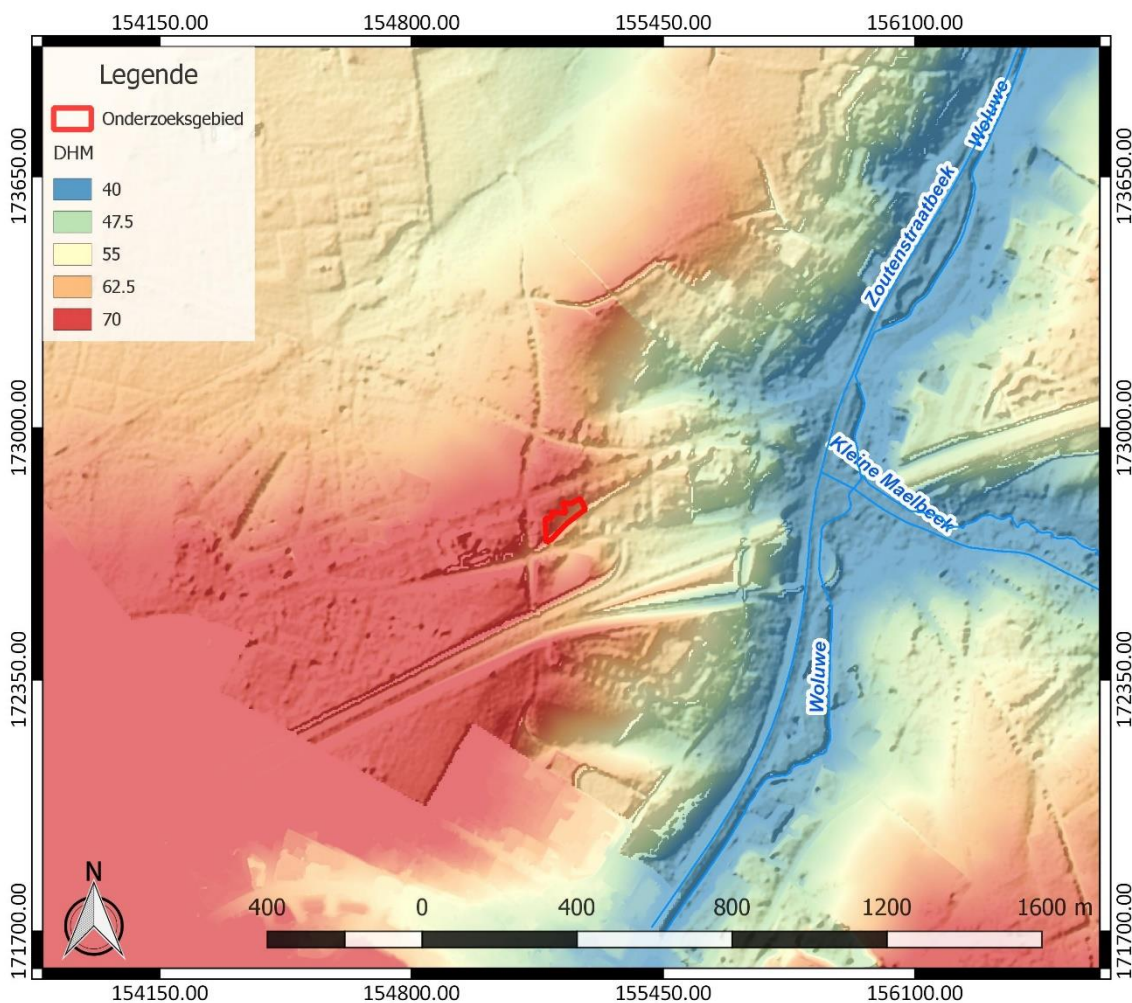
Het onderzoeksgebied bevindt zich ten westen van het centrum van Sint-Stevens-Woluwe, tussen de Leuvensesteenweg in het noorden, de Tramstraat en de Esstraat in het oosten, de Bevrijdingslaan in het zuiden en de Bareelstraat in het westen. De Esstraat loopt langs de zuidoostelijke rand van het terrein verder als onverharde voetweg (Figuur 8). Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden. Hydrografisch behoort het tot het Dijlebekken. Ten oosten van het terrein stromen de Woluwe, de Zoutenstraatbeek en de Kleine Maelbeek (Figuur 10).

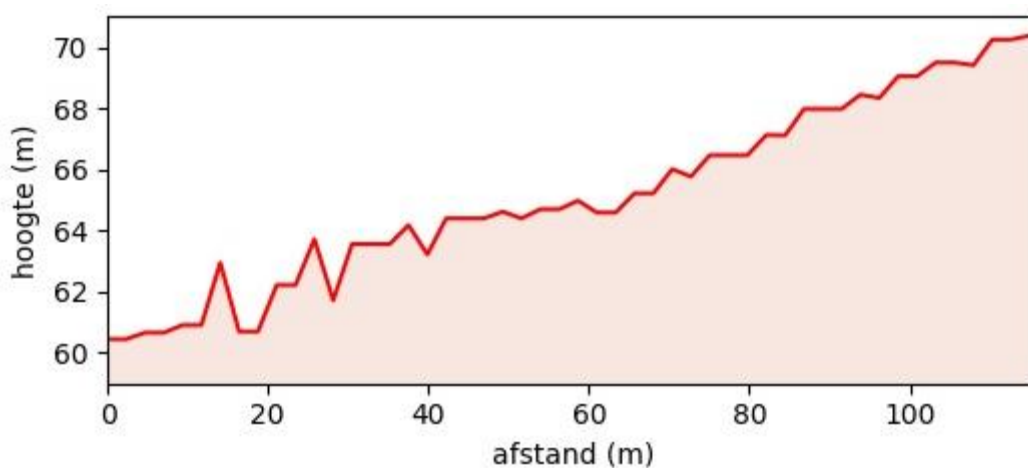
Figuur 8: Luchtfoto van 2019 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 9: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

Figuur 10: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

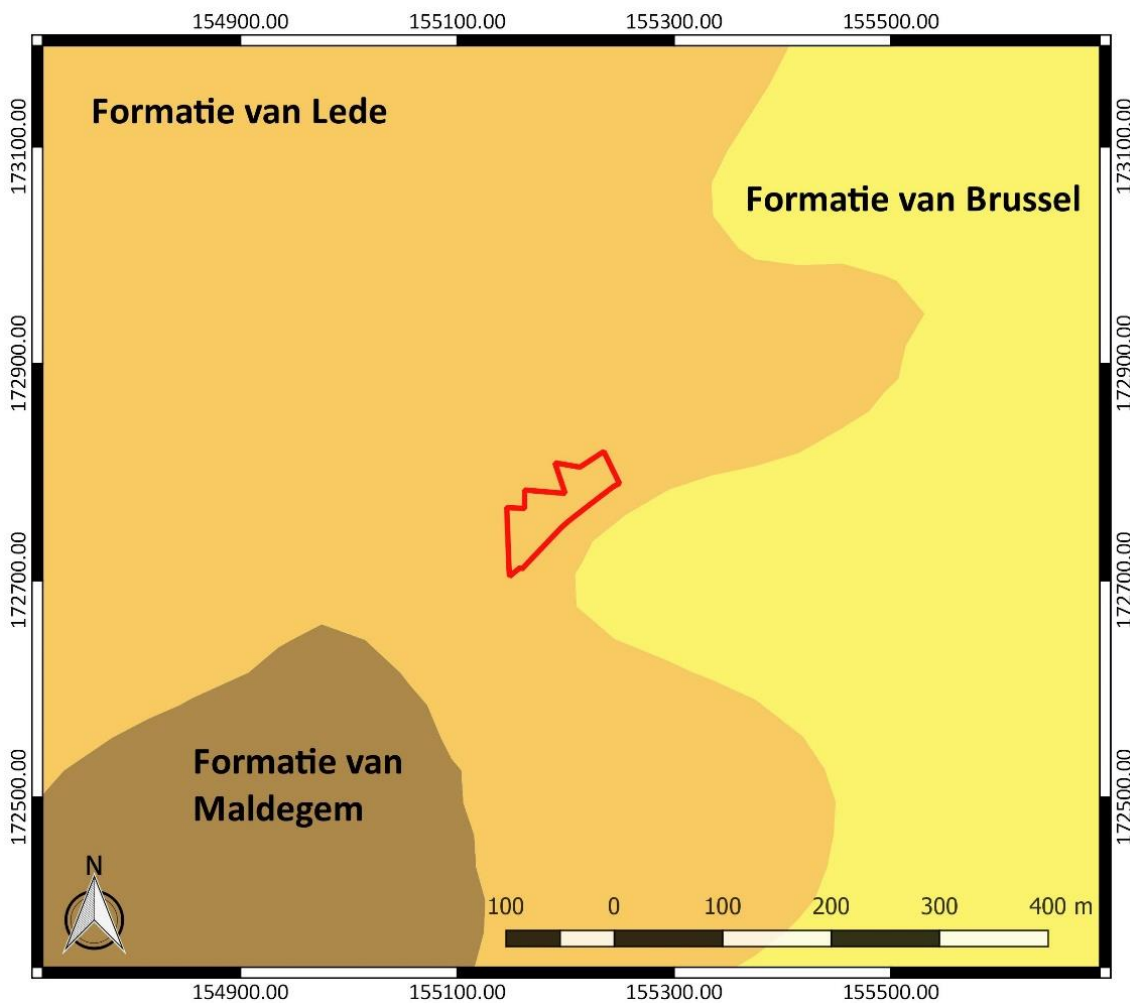

Figuur 11: Hoogteverloop van oostnoordoost naar westzuidwest over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Geomorfologisch behoort het gebied tot het Brabants Plateau, dat zich langs de hoge en steile rechterflank van de Zennevallei bevindt. Het gebied ten oosten van de Zenne ligt gemiddeld 40 tot 50 m hoger dan de gemiddelde hoogte van het gebied ten westen ervan. Het oostelijke gebied wordt gekarakteriseerd door een sterk versneden reliëf. Het hoogste punt (139 m TAW) situeert zich ter

hoogte van de waterscheidingskam Zenne-Dijle in St.-Genesius-Rode. Vanaf deze plaats daalt het reliëf naar het noorden toe tot een hoogte van 25 m nabij Zaventem. Plaatselijk zijn de reliëfverschillen sterk afgevlakt door een dik en algemeen verspreid lössdek.³

Sint-Stevens-Woluwe ligt in de leemstreek, op een helling van het Woluwedal. De gemeente kent een golvend reliëf. De hoogte schommelt er tussen 31 en 76 m.⁴ Het onderzoeksgebied bevindt zich op de noordoostelijke flank van een heuvel (Figuur 9). Het terrein kent een hoogte van 60,5 tot 70,4 m TAW (Figuur 11). Het helt sterk af in noordoostelijke richting.

Figuur 12: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

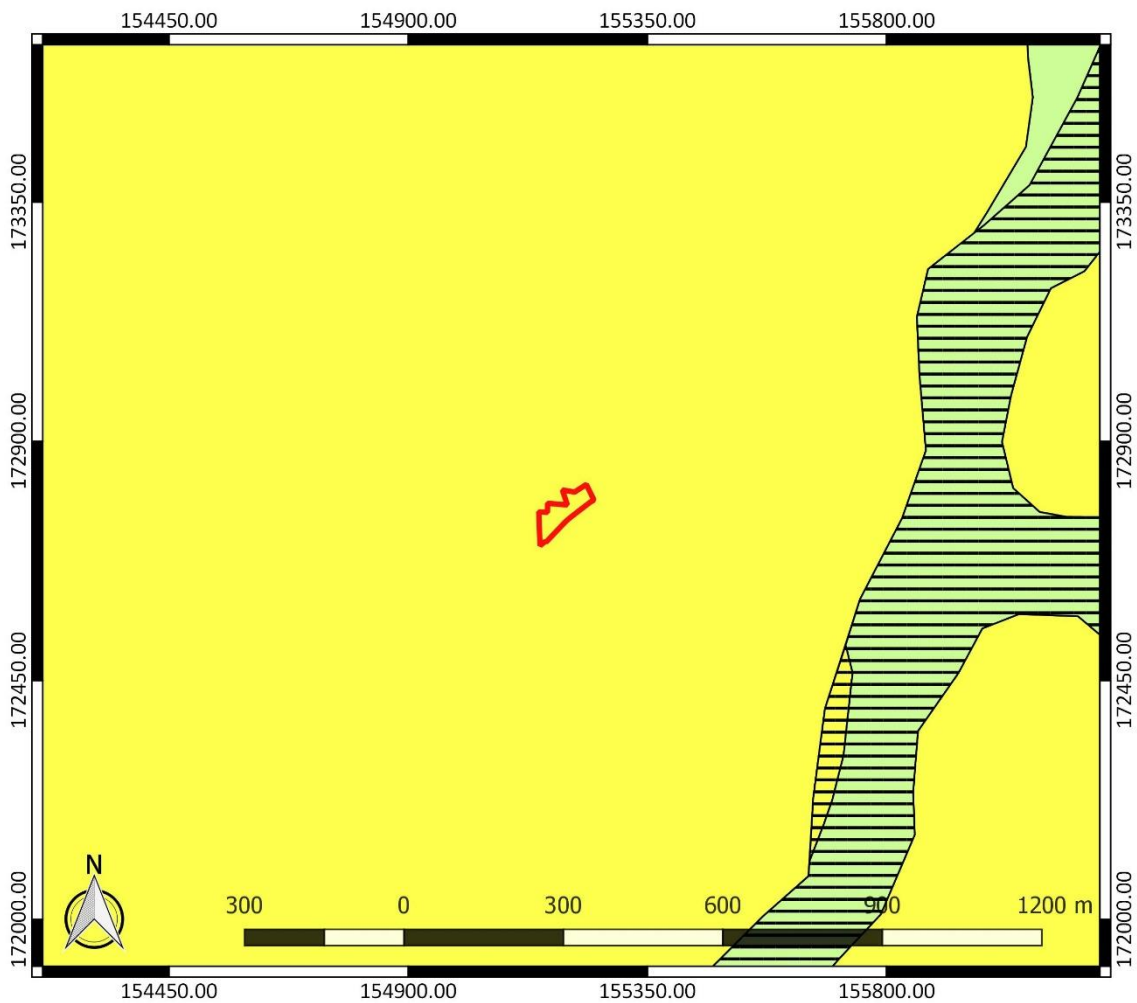
De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied (Figuur 12) bestaat uit de Formatie van Lede. Deze formatie wordt gekenmerkt door lichtgrijs fijn zand, dat kalkhoudend, fossielhoudend (*Nummulites variolarius*) en soms glauconiethoudend is. Het zand bevat basisgrind en soms ook kalksteenbanken. Ten oosten van het terrein strekt zich de Formatie van Brussel uit. Deze bestaat uit bleekgrijs fijn zand, dat kalkhoudend en soms fossielhoudend is en dat kiezel- en kalkzandsteenbanken bevat. Ten zuidwesten bevindt zich de Formatie van Maldegem. Hier bestaat

³ Schroyen 2003, 4

⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Sint-Stevens-Woluwe [online], <https://id.erfgoed.net/themas/14319> (geraadpleegd op 10 september 2020)

de tertiaire ondergrond uit een grijze afwisseling van fijn zand en klei, die glauconiet- en glimmerhoudend is. Onderaan bevindt zich zandhoudende en sterk glauconiethoudende klei.⁵

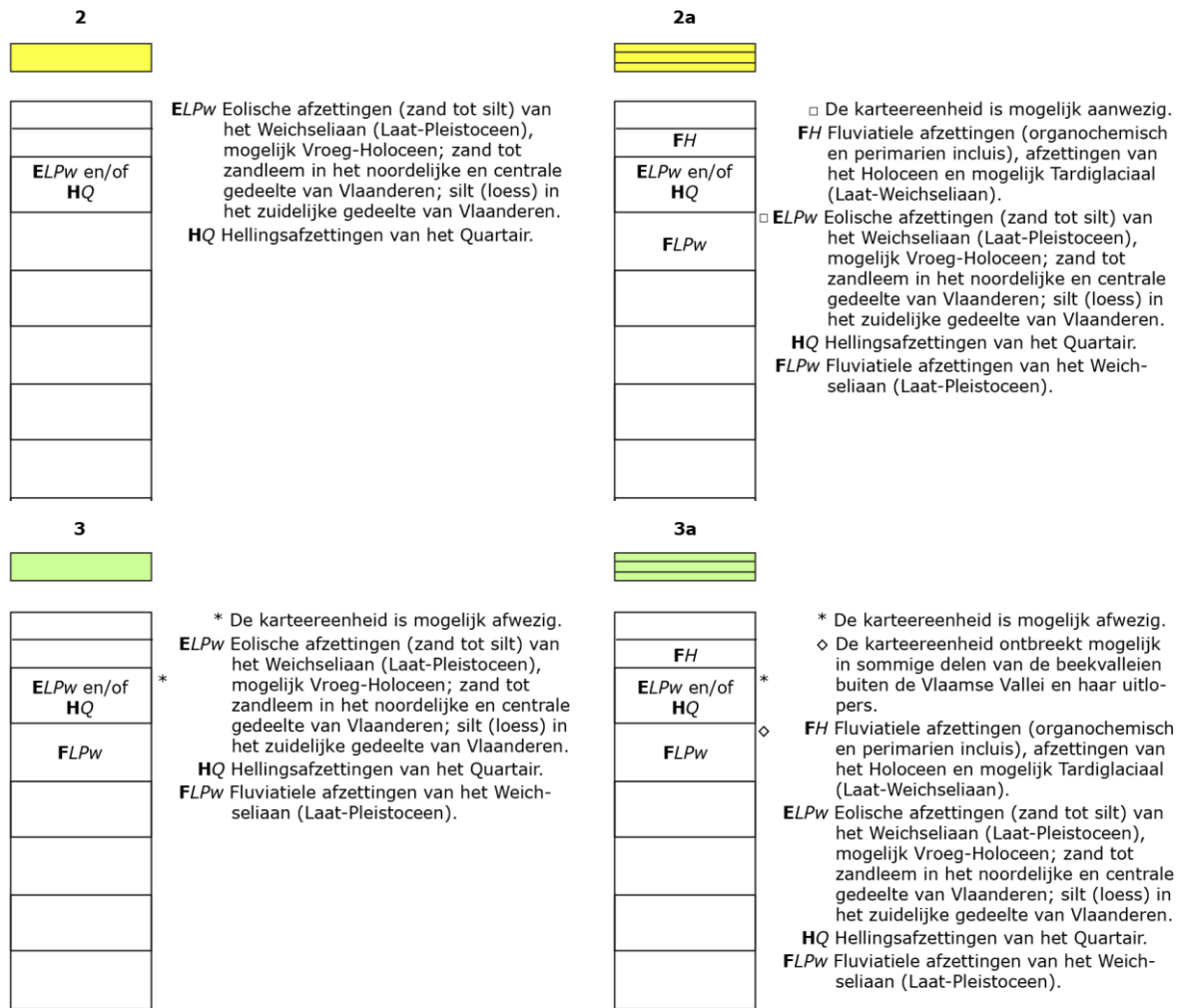
De quartairgeologische kaart (Figuur 13) geeft aan dat in het onderzoeksgebied eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk van het Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. In de vallei van de Woluwe en de Zoutenstraatbeek ten oosten (gearceerd weergegeven op de kaart) bevinden zich mogelijk ook oudere fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen). Daar komen tevens jongere fluviatiele afzettingen, afzettingen van het Holoceen en mogelijk van het Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan) voor boven de genoemde afzettingen.⁶

Figuur 13: Quartairgeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

⁵ www.geopunt.be/kaart

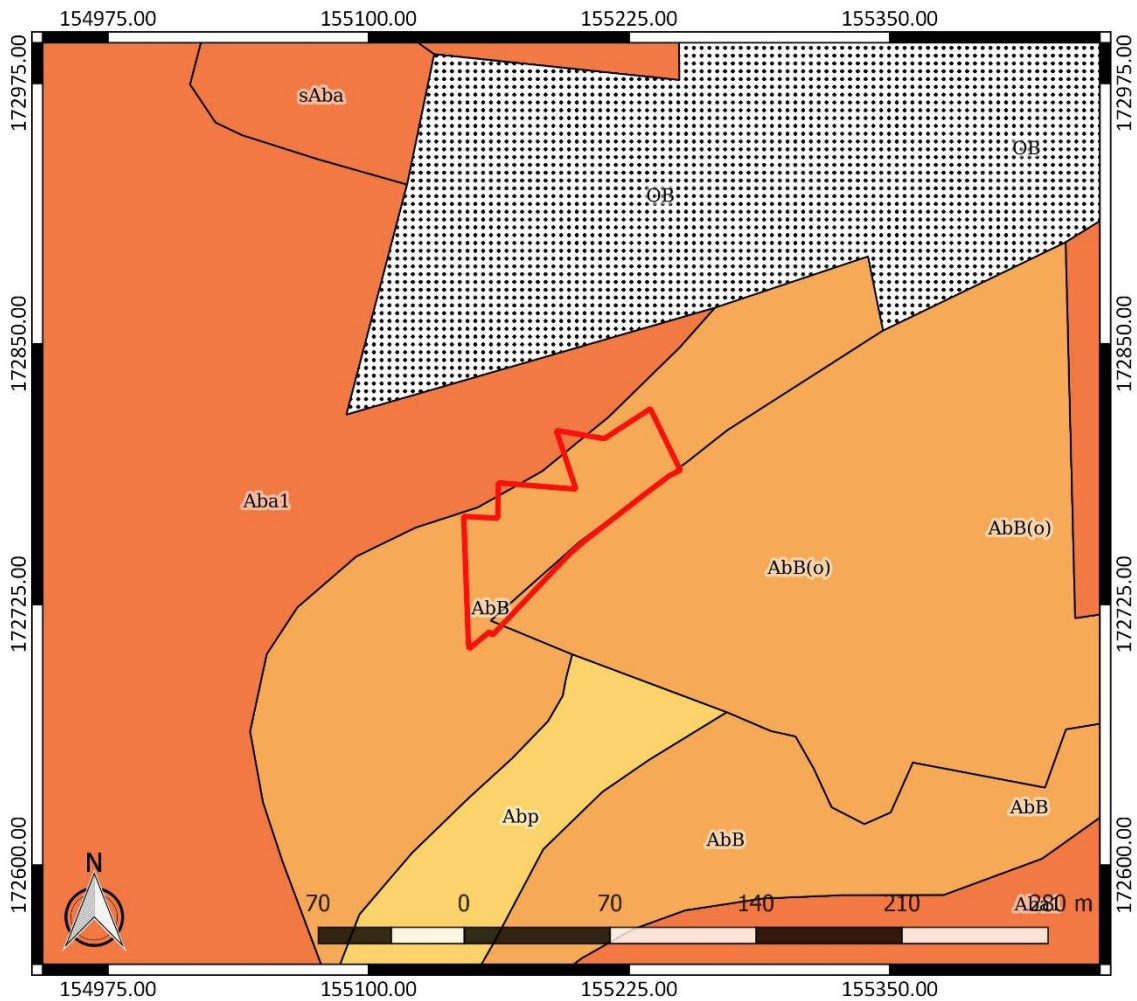
⁶ www.geopunt.be/kaart

Figuur 14: Legende bij de quartairgeologische kaart (www.geopunt.be)

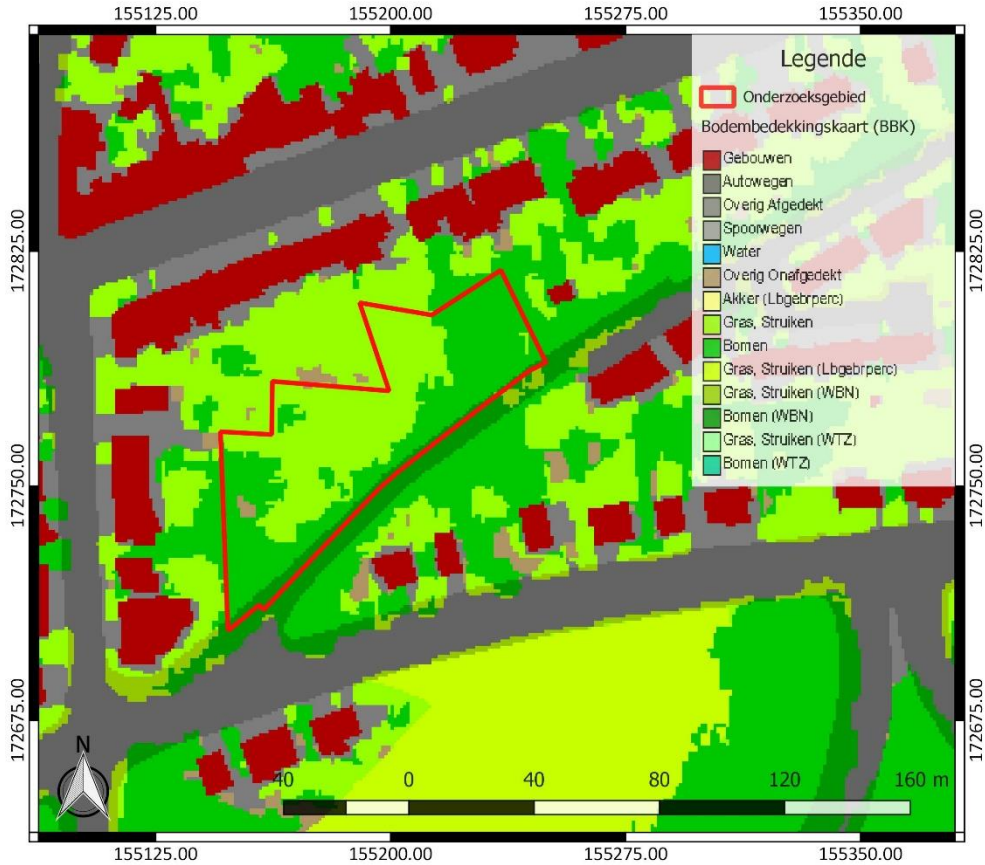
De bodemkaart (Figuur 15) toont dat in het onderzoeksgebied voornamelijk een droge leembodem met textuur B of structuur B horizont (AbB) te verwachten is. Langs de zuidoostelijke rand van het terrein geeft de kaart een variatie op dit bodemtype met een sterke antropogene invloed (AbB(o)) weer. Ter hoogte van de noordwestelijke rand van het terrein treffen we een droge leembodem met textuur B horizont en een dunne A horizont van minder dan 40 cm (Aba1) aan.⁷

⁷ Baeyens/Dudal 1958, 30

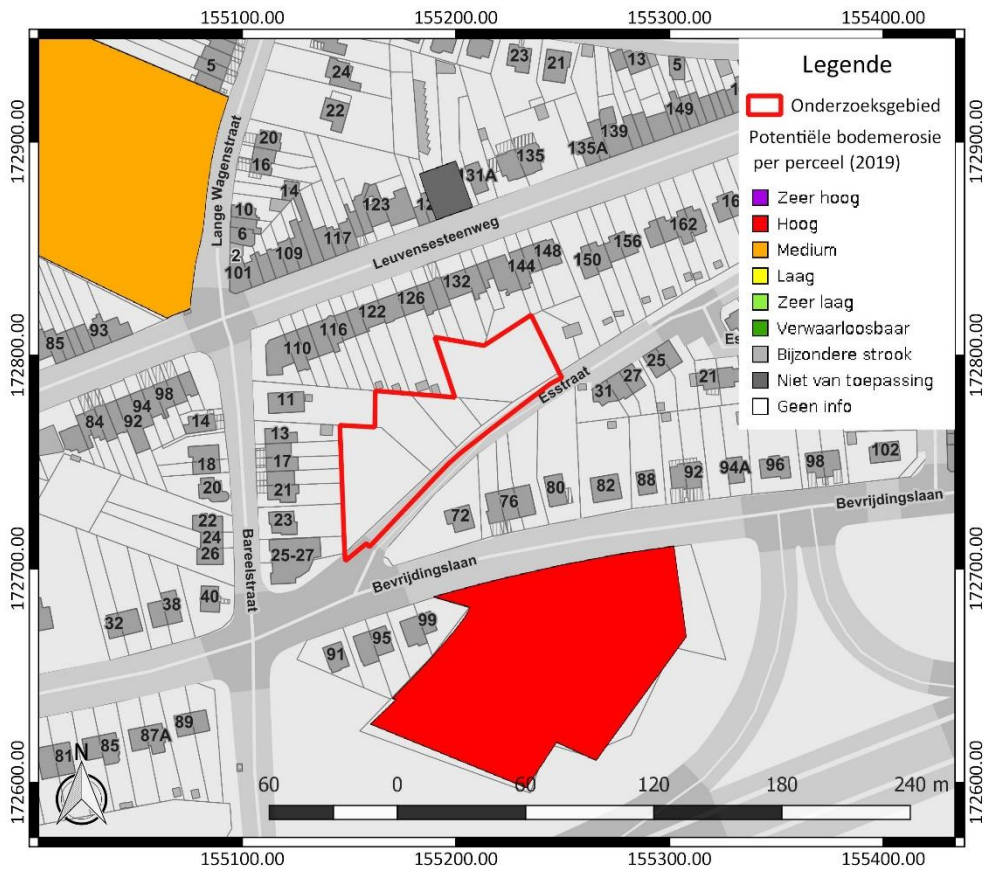

Figuur 15: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Het onderzoeksgebied wordt volgens de bodemgebruiksaanneke kaart volledig ingenomen door gras, struiken en bomen (Figuur 16). Dit beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 8). Volgens de potentiële bodemerosiekaart varieert de erosiegevoeligheid in de omgeving van het onderzoeksgebied van medium tot hoog (Figuur 17). De kaart geeft geen informatie over de erosiegevoeligheid binnen het onderzoeksgebied zelf.

Figuur 16: Bodemgebruikskartaar met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 17: Potentiële bodemerosiekaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

De gemeentenaam Sint-Stevens-Woluwe verwijst naar de ligging van het dorp aan de Woluwe, een bijrivier van de Zenne, en naar de patroonheilige van de gemeente. De oudste bewoningssporen in Sint-Stevens-Woluwe dateren uit de Romeinse periode. Het dorp ontstond en ontwikkelde zich nabij een voorde (overgang) van de Woluwe. Verschillende belangrijke wegen kwamen hier samen om op dezelfde plaats de Woluwe over te steken. Vanuit dit wegenknooppunt ontstond ook de “borcht” van Sint-Stevens-Woluwe met bijhorende kerk. Deze plaats was van strategisch belang voor de omgeving. De borcht situeerde zich op de locatie van de huidige verkeerswisselaar van de E40 en de Brusselse Ring.⁸

De oudste geschreven bron over Sint-Stevens-Woluwe dateert uit de 11de eeuw, maar heeft wel betrekking op de 10de-eeuwse situatie. De bron vermeldt dat Fulbertus, afkomstig uit Woluwe, in 934 bisschop van Kamerijk werd. Hij schonk bij testament gronden gelegen in de “villa Wiluwa” aan de bisschopszetel van Kamerijk. Dit bezit wordt bevestigd in oorkonden uit 1046 en 1051. De schenking en de benoeming van Fulbertus tot bisschop wijzen erop dat hij afkomstig was uit een familie die hier in de 9de en 10de eeuw belangrijke bezittingen had en dat het geslacht vermoedelijk meer was dan enkel heer van Sint-Stevens-Woluwe.⁹

Vanaf de 14de eeuw zijn de namen van de heren van Sint-Stevens-Woluwe gekend. De oudste gekende heer is Jan 't Serclaes, aartspriester van Henegouwen en later bisschop van Kamerijk. Bij diens dood in 1389 werd de heerlijkheid Sint-Stevens-Woluwe geërfd door zijn neef en naamgenoot. Door huwelijken kwam de heerlijkheid in het bezit van het geslacht van van Schoonhoven en later in dat van de families van der Noot, van der Ee, van den Kerckhove en Wagemans. In 1644 kocht Ferdinand de Boisschot de heerlijkheid aan. Tot het einde van het ancien régime behoorde de heerlijkheid toe aan zijn familie.¹⁰

De schepenbank in Sint-Stevens-Woluwe, die alleen bevoegd was voor burgerlijke zaken, werd voor het eerst vermeld in 1369. De hogere rechtspraak en criminele zaken werden uitgevoerd en behandeld door de schepenbank van Erps. De parochie ontstond mogelijk vanuit een villakerk, die opgericht werd door de voorouders van Fulbertus. De kerk zou later door Fulbertus zelf geschonken zijn aan het bisdom Kamerijk. Hierdoor was het patronaatsrecht in handen van de bisschop van Kamerijk. In 1242 werd de Heilige Stefanus voor het eerst vermeld als patroonheilige van de kerk.¹¹

In 1706-1709 werd de Leuvensesteenweg aangelegd en verloor de voorde, die aan de basis lag van het ontstaan van Sint-Stevens-Woluwe, sterk aan belang. De nieuwe steenweg was één van de belangrijkste verkeerswegen uit die periode. Er volgde een periode van economische welstand en er werden talrijke nieuwe afspanningen opgericht. De landbouw was de voornaamste economische sector tot ver in de 20ste eeuw. Ook de plaatselijke steengroeves, de zogenaamde “scheysputten”, speelden een belangrijke rol in de economische welvaart. Er bevonden zich eertijds ook enkele watermolens op het grondgebied van de gemeente.¹²

⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Sint-Stevens-Woluwe [online], <https://id.erfgoed.net/themas/14319> (geraadpleegd op 10 september 2020)

⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Sint-Stevens-Woluwe [online], <https://id.erfgoed.net/themas/14319> (geraadpleegd op 10 september 2020)

¹⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Sint-Stevens-Woluwe [online], <https://id.erfgoed.net/themas/14319> (geraadpleegd op 10 september 2020)

¹¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Sint-Stevens-Woluwe [online], <https://id.erfgoed.net/themas/14319> (geraadpleegd op 10 september 2020)

¹² Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Sint-Stevens-Woluwe [online], <https://id.erfgoed.net/themas/14319> (geraadpleegd op 10 september 2020)

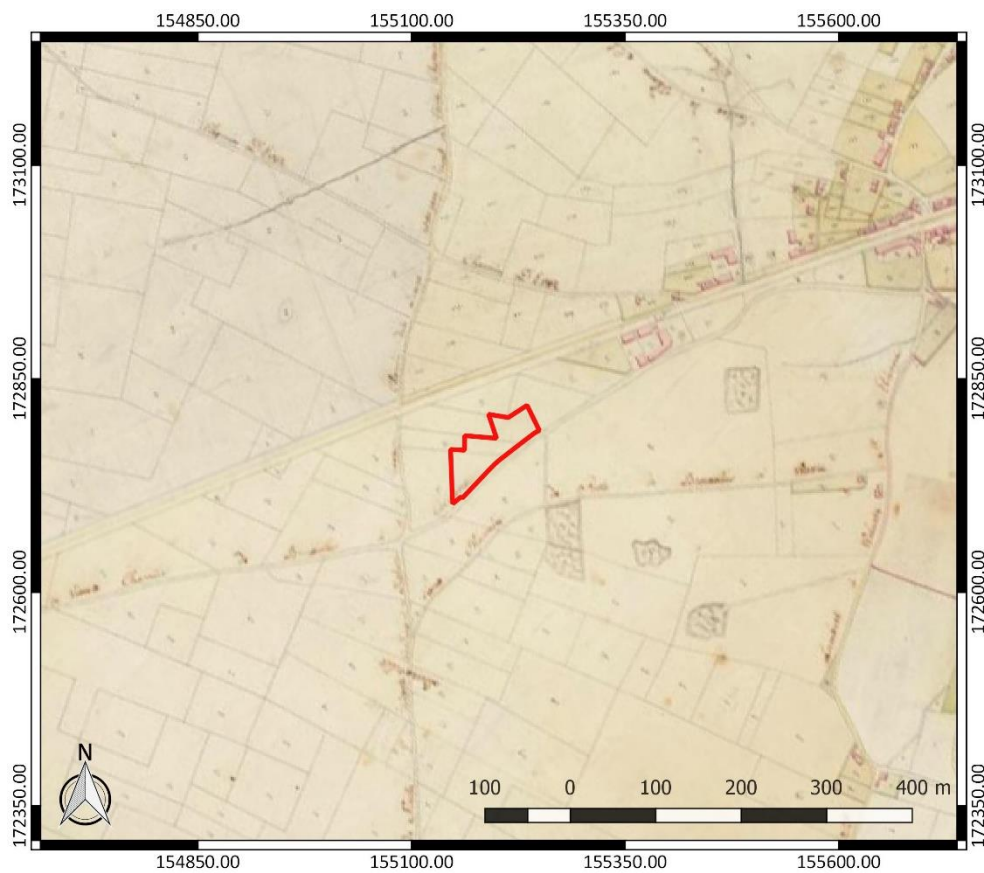

Figuur 18: Villaretkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op de Villaretkaart, genoemd naar Jean Villaret, ingenieur-geograaf bij het Franse hof en één van de makers (1745-1748), bevindt het onderzoeksgebied zich ten zuiden van de Leuvensesteenweg, die eerder die eeuw was aangelegd (Figuur 18). Ook ter hoogte van de Esstraat en de Bareelstraat zijn reeds wegen te bemerken. Ten oosten situeert zich de historische dorpskern van Sint-Stevens-Woluwe. De Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), toont dat het onderzoeksgebied in gebruik is als akkerland (Figuur 19). Een plan van Sint-Stevens-Woluwe uit 1775-1785 (Figuur 20) geeft een gelijkaardig beeld weer als de Villaretkaart en de Ferrariskaart.

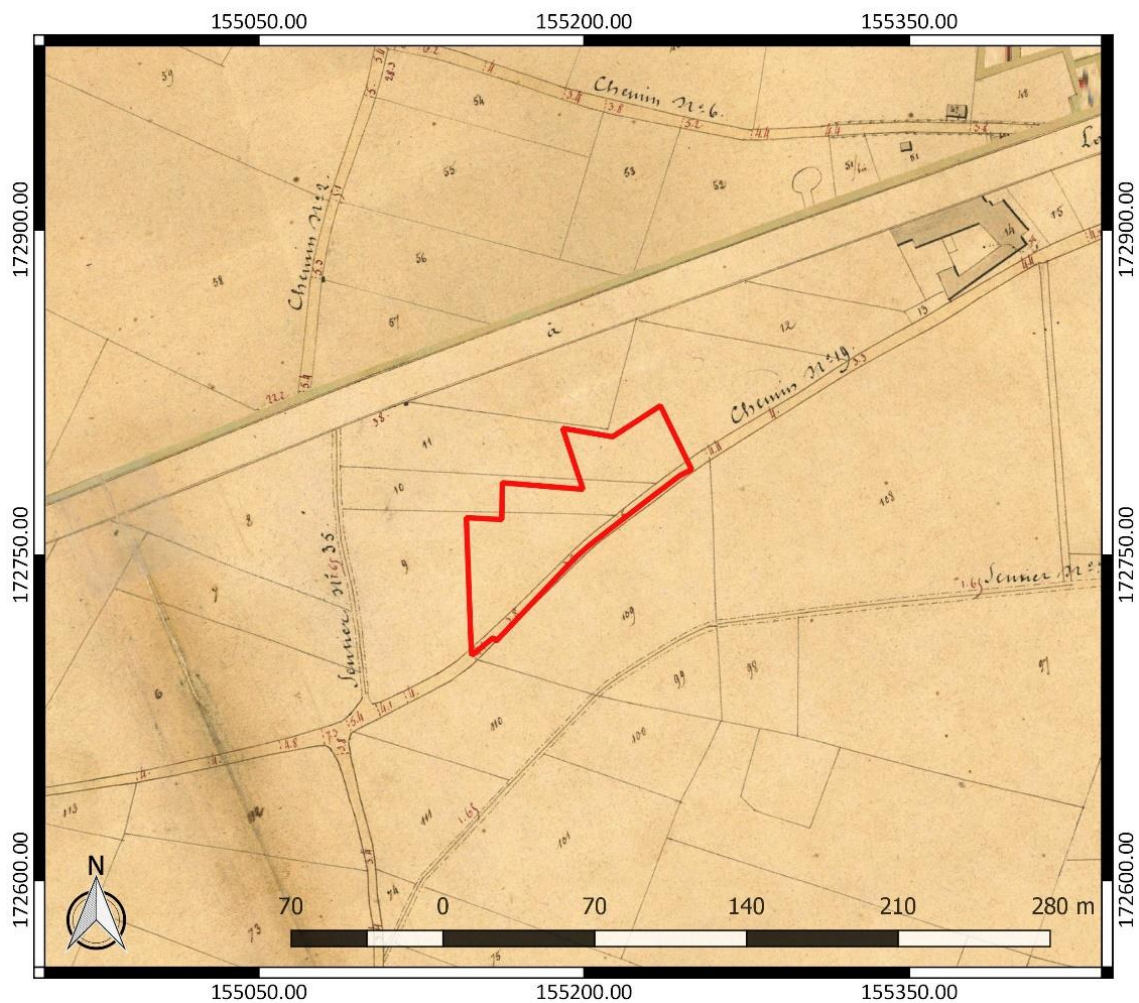

Figuur 19: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

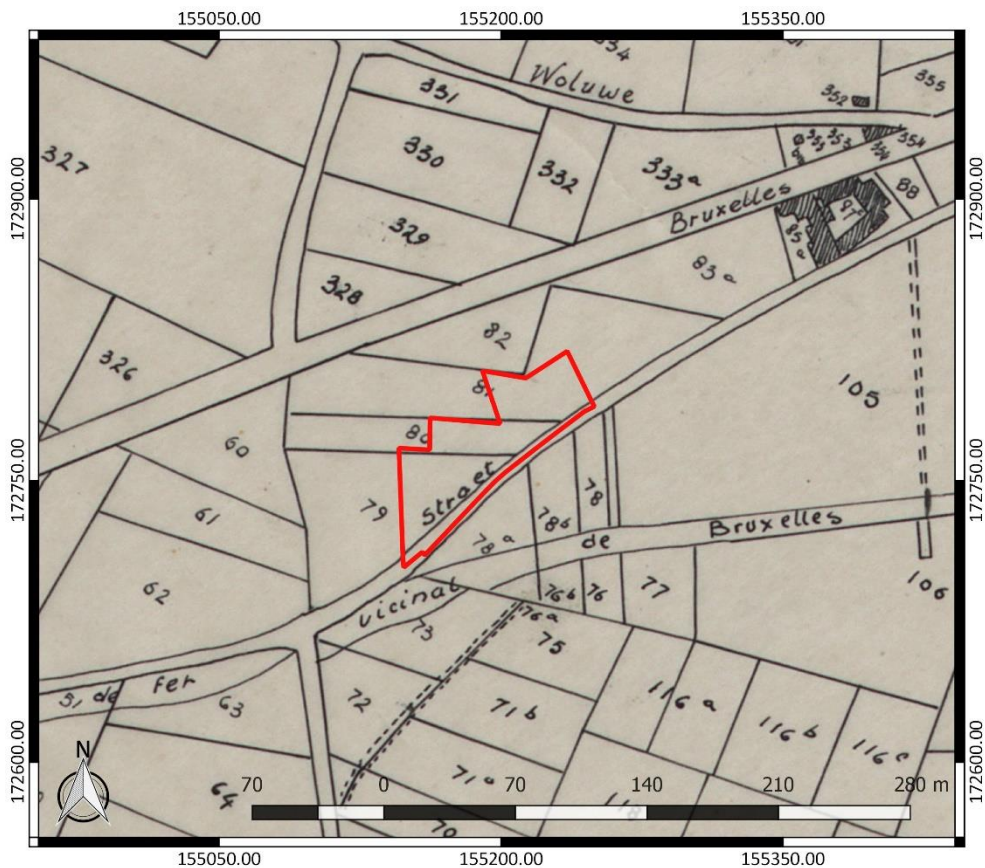

Figuur 20: Plan van Sint-Stevens-Woluwe uit 1775-1785 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

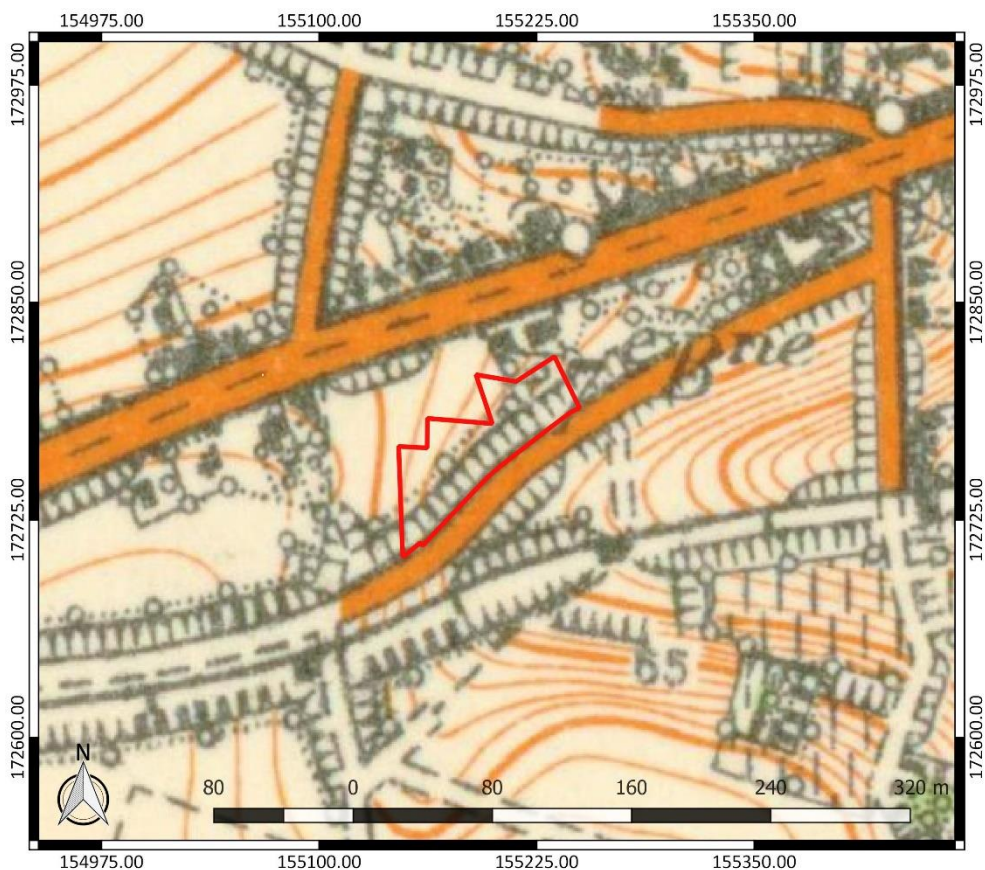
Op de Atlas der Buurtwegen (1841) is het onderzoeksgebied nog steeds onbebouwd. Vermoedelijk was het terrein nog altijd in gebruik als akkerland (Figuur 21). De Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van P.C. Popp (1842-1879) geeft een gelijkaardige situatie weer (Figuur 22). Een topografische kaart uit 1930 (Figuur 23) toont de aanwezigheid van een heuvelrand binnen het onderzoeksgebied. In de omgeving is de bebouwing toegenomen. Een topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw uit 1950-1970 toont een verdere uitbreiding van de bebouwing in de omgeving van het onderzoeksgebied (Figuur 24). De terreinen rondom het plangebied zijn verkaveld. Het onderzoeksgebied zelf bleef onbebouwd.

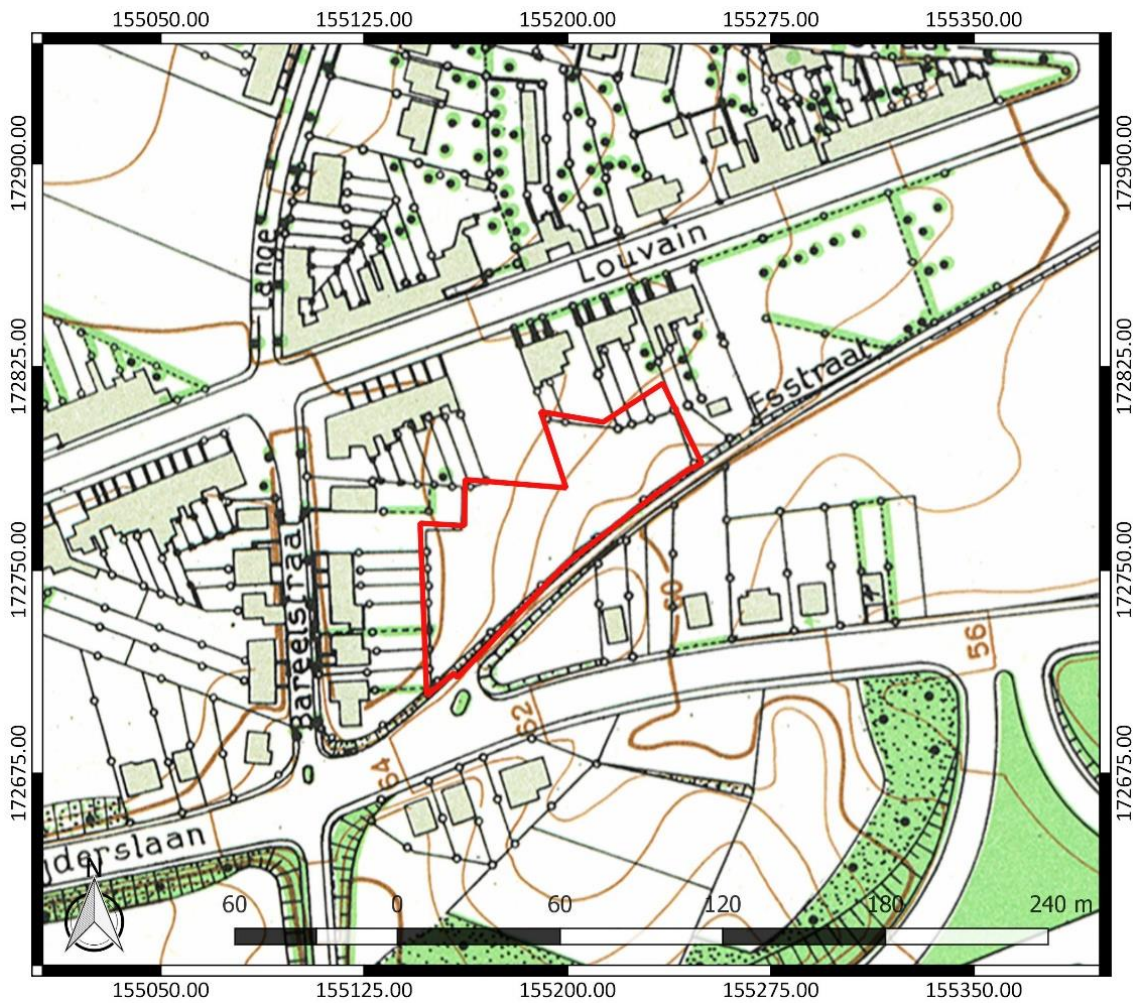
Figuur 21: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 22: Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 23: Topografische kaart uit 1930 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 24: Topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op een luchtfoto uit 1971 (Figuur 25) is te zien dat het onderzoeksgebied in gebruik is als gras- en akkerland. Langs de zuidoostelijke rand van het terrein zijn bomen aanwezig. Een luchtfoto uit 1979-1990 (Figuur 26) toont dat het onderzoeksgebied niet langer in gebruik is als akkerland. Het is een onbebouwde, groene zone met gras en bomen, die aansluit bij de achtertuinen van de omliggende woningen. Het beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 8).

Figuur 25: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

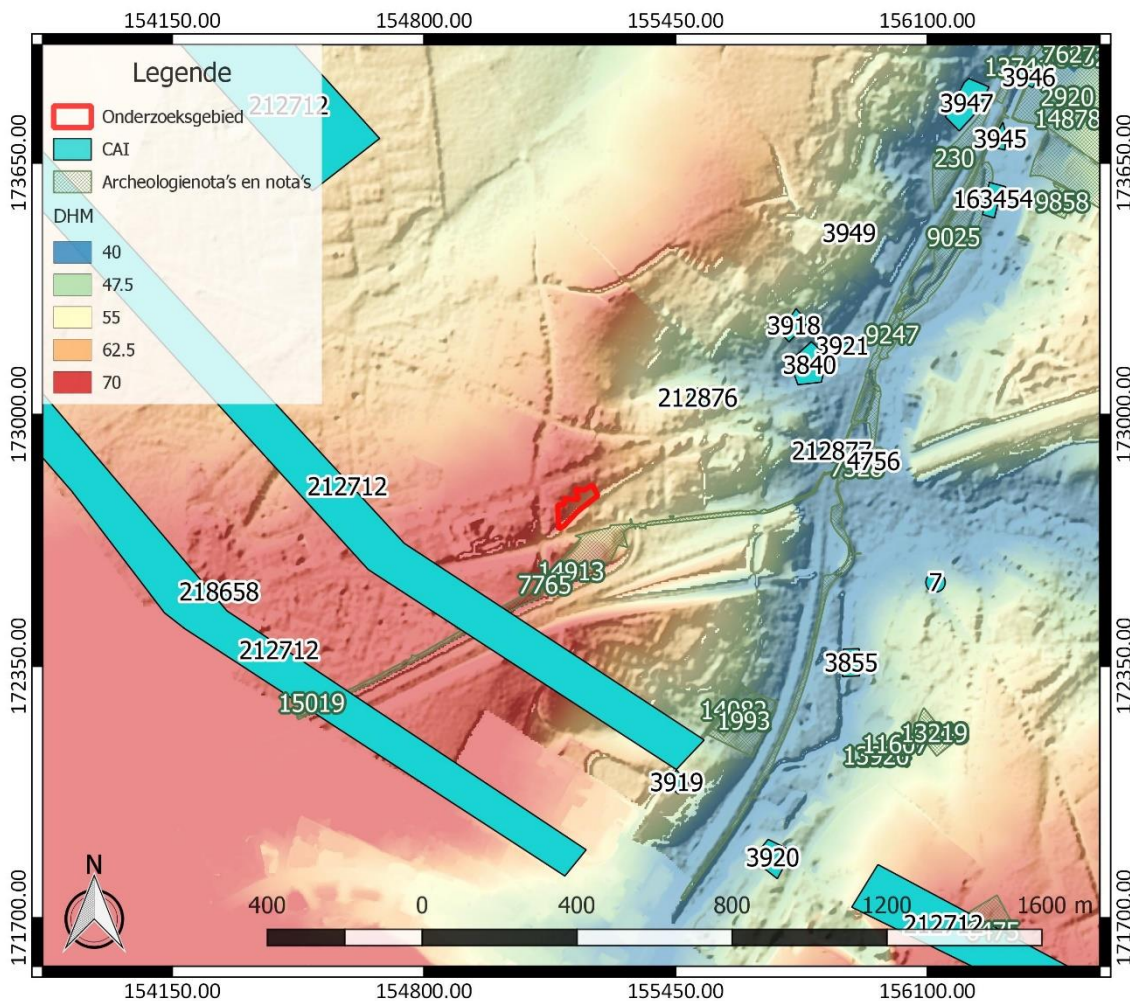

Figuur 26: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 27). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

De meest nabijgelegen CAI-locaties zijn cartografische indicatoren uit de nieuwe tijd. Ter hoogte van CAI ID 212712, ten zuidwesten van het onderzoeksgebied, was in 1746 een Frans militair kamp aanwezig. Het kamp situeerde zich op het grondgebied van Sint-Stevens-Woluwe, Kraainem, Wezembeek-Oppem, Tervuren en Brussel (Haren/Evere).¹³ Op de Ferrariskaart is ten noordoosten van het onderzoeksgebied een kapel (CAI ID 212876) weergegeven. Deze inmiddels verdwenen kapel werd dus zeker voor 1778 gebouwd.¹⁴

Figuur 27: Overzichtskartaat Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

Naar aanleiding van de aanleg van een fietssnelweg langs de E40 werd een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd (ID 14913). De onderzochte zone bevindt zich op korte afstand ten zuidoosten van het onderzoeksgebied. In het oostelijke deel van het onderzochte gebied bleek de bodem verstoord te zijn en werden er geen archeologische sporen aangetroffen. In de westelijke zone werd ondanks de

¹³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 212712, Frans militair kamp (geraadpleegd op 10 september 2020)

¹⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 212876, Kapel (geraadpleegd op 10 september 2020)

goed bewaarde bodem slechts één antropogeen spoor aangesneden. Het gaat om een klein, ondiep haardkuiltje. Het terrein werd ook onderzocht door middel van metaaldetectie maar dit leverde geen archeologisch vondsmateriaal op. Er werd enkel recent afval- en bouw materiaal gedetecteerd.¹⁵

In de ruimere omgeving zijn er voornamelijk nog vindplaatsen aanwezig in het lager gelegen Woluwedal. De oudste resten kwamen aan het licht ter hoogte van de voorde (CAI ID 4756), een oude oversteekplaats van de Woluwe. Er werden overblijfselen van een verzonken “Romeinse toren” aangetroffen, die hier volgens de legende aanwezig zou zijn geweest. In de turfgronden werden ook munten, wapens, beelden en andere oudheden gevonden. De datering van de vondsten is echter onzeker.¹⁶

Verder zijn er nog archeologische waarden uit de middeleeuwen aanwezig in de ruime omgeving. Het is niet bekend wanneer de parochiekerk Sint-Stephanus (CAI ID 3918) gebouwd werd. De kerk kwam vermoedelijk voort uit een villakerkje, dat opgericht werd door de voorouders van Fulbertus. De oudste stenen kerk klimt waarschijnlijk op tot de romaanse periode (12de eeuw). Dit kerkje werd doorheen de eeuwen waarschijnlijk meermaals verbouwd en/of aanpast. De kerk was in de loop van de 19de eeuw te klein en bouwvallig geworden. Ze werd gesloopt en in de periode 1876-1879 werd de huidige neogotische kerk opgetrokken. Tot in 1930 werd de kerk omgeven door een kerkhof.¹⁷

Ter hoogte van locatie CAI ID 3949 situeerde zich het volmiddeleeuwse Fobertshof. De hoeve zou dateren uit de 12de-eeuw of zelfs verder teruggaan tot in de Karolingische periode. De naam Fobert zou afkomstig zijn van Fulbert en verwijzen naar Fulbertus, bisschop van Kamerijk tussen 934 en 956.¹⁸ Het Hof ter Eiken (CAI ID 3920) kende mogelijk ook al een Karolingische oorsprong. De eerste vermelding dateert van 1376. De hoeve werd afgebroken in 1964.¹⁹ Een andere verdwenen hoeve in Sint-Stevens-Woluwe is het laatmiddeleeuwse Hof te Rijmelgem (CAI ID 3947).²⁰

Het Hof ten Kleinenberg (CAI ID 3919), ook vermeld als Hof ter Bruggen of “Cloinbergh”, is de enige bewaarde historische hoeve in Sint-Stevens-Woluwe. De hoeve is gelegen op een heuvelrug en domineert op die manier de omgeving. De eerste vermelding klimt op tot 1497. De hoeve werd na een brand in 1651 heropgebouwd.²¹ Tijdens de late middeleeuwen was er ook nog een kapel aanwezig in de omgeving. Het gaat om de Sint-Antoniuskapel (CAI ID 7). De inmiddels verdwenen kapel is te dateren tussen 1427 en 1700 en is weergegeven op de Villaretkaart.²²

Er zijn ook nog enkele, inmiddels verdwenen, molens uit de late middeleeuwen gekend. De Verkrankenmolen (CAI ID 3855) was een papiermolen met een oorsprong in de 14de eeuw. In 1885 werd de molen vervangen door een stoompapierfabriek.²³ Ter hoogte van CAI ID 3921 bevond zich een watermolen, die voor het eerst vermeld werd in 1379. De molen werd in 1932 gesloopt, toen de loop van de Woluwe verlegd en de oude bedding gedempt werd. De Molen van Kortenbergh (CAI ID 3945), ook 's Hertogen Molen, Mandemolen of Snuifmolen genoemd, was tevens een

¹⁵ Van Den Berghe 2020, 46

¹⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 4756, Voorde (geraadpleegd op 10 september 2020)

¹⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3918, Parochiekerk Sint-Stephanus (geraadpleegd op 11 september 2020); Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Parochiekerk Sint-Stephanus [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40921> (geraadpleegd op 11 september 2020)

¹⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3949, Fobertshof (geraadpleegd op 11 september 2020)

¹⁹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3920, Hof ter Eiken (geraadpleegd op 10 september 2020)

²⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3947, Hof te Rijmelgem (geraadpleegd op 11 september 2020)

²¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3919, Hof ten Kleinenberg (geraadpleegd op 10 september 2020); Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Hof Kleinenberg [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40925> (geraadpleegd op 10 september 2020)

²² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 7, Sint-Antoniuskapel (geraadpleegd op 10 september 2020)

²³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3855, Verkrankenmolen (geraadpleegd op 10 september 2020)

laatmiddeleeuwse watermolen. De eerste vermelding gaat terug tot in 1440. De molen werd eveneens afgebroken in 1932. Ook de Molen van Erps of Prinsenmolen (CAI ID 3946) was een 15de-eeuwse watermolen, die in 1932 afgebroken werd.²⁴

In de ruime omgeving zijn ook nog resten uit de nieuwe tijd aanwezig. Ter hoogte van locatie CAI ID 3840 bevindt zich het Kasteel de Borcht. Het gaat om een verlaten en vervallen gebouw dat in de kern opklimt tot de 17de eeuw. Het gebouw werd aangepast in de tweede helft van de 18de eeuw en in de loop van de 19de en het begin van de 20ste eeuw gecementeerd, aangepast en met bijgebouwen vergroot. De site gaat mogelijk terug op een mottestructuur met een opperhof en een neerhof. Volgens de legende werd de motte van het borchtcomplex op een verdrongen Romeinse toren gebouwd. Op een tekening van 1711 is het Kasteel de Borcht afgebeeld als een waterkasteeltje met trapegevels en een kleine traptoren. De huidige constructie is een verbouwing van dit kasteeltje.²⁵

Tot slot zijn er nog enkele cartografische indicatoren uit de nieuwe tijd te vermelden. De verdwenen Sint-Elizabeth-Kapel (CAI ID 212877) is weergegeven op de Villaretkaart en gaat dus minstens terug tot 1745-1748.²⁶ Op de Ferrariskaart is een site met walgracht te zien ter hoogte van CAI ID 163454. De terminus ante quem om deze verdwenen walgrachtsite te dateren is 1778.²⁷ Dezelfde kaart geeft ook nog een driepotige galg weer ter hoogte van CAI-locatie 218658.²⁸

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht. Bekrachtigde archeologienota's of nota's van terreinen in de omgeving die hierboven niet besproken werden, bieden geen relevante aanvulling op de reeds besproken CAI-locaties. Daarom lichten we ze hier niet afzonderlijk toe.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied dateren voornamelijk uit de nieuwe tijd. De meest opvallende gekende archeologische waarde is die van de resten van een militair kamp uit 1746, dat ten zuidwesten van het onderzoeksgebied te situeren was. Op grotere afstand rond het onderzoeksgebied zijn ook nog relevante archeologische resten uit de middeleeuwen gekend.

Landschappelijk kent het onderzoeksgebied een gunstige ligging. Het is gesitueerd op de rand van het Brabants Plateau, daar waar een gradiëntzone begint die toeloopt naar de lager gelegen vallei

²⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3921, Watermolen (geraadpleegd op 11 september 2020); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3945, Molen van Kortenberg (geraadpleegd op 11 september 2020); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3946, Molen van Erps (geraadpleegd op 11 september 2020)

²⁵ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3840, Kasteel de Borcht (geraadpleegd op 11 september 2020); Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Kasteel de Borcht [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40922> (geraadpleegd op 11 september 2020)

²⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 212877, Sint-Elizabeth-Kapel (geraadpleegd op 10 september 2020)

²⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 163454, Walgrachtsite (geraadpleegd op 11 september 2020)

²⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 218658, Galg (geraadpleegd op 10 september 2020)

van de Woluwe ten oosten. Van andere plaatsen weten we dat mensen in het verleden dergelijke locaties in het landschap uitzochten voor verschillende soorten van activiteiten.

Historische kaarten en luchtfoto's geven ons inzicht in het landgebruik en de gebruiksevolutie van het terrein vanaf de 18de eeuw tot heden. Ze tonen ons dat het terrein in de 18de eeuw in gebruik was als akkerland. Dit bleef lang de invulling van het terrein, tot we op een luchtfoto uit 1979-1990 het ontstaan zien van het bos dat vandaag de dag nog aanwezig is op het terrein.

Al deze elementen samen maken dat we voor het onderzoeksgebied kunnen spreken van enige verwachting naar resten uit de middeleeuwen. Historische kaarten en luchtfoto's doen niet meteen de aanwezigheid van relevante archeologische resten uit de nieuwe of de nieuwste tijd vermoeden. Verder stelen we vast dat het onderzoeksgebied wel een gunstige landschappelijke ligging kent en dat de plaats mogelijk uitgekozen is voor menselijke activiteiten. Voor de aanwezigheid van relevante archeologische resten uit de periodes die ouder zijn dan de middeleeuwen kunnen we dus enkel besluiten dat we hun aanwezigheid op dit moment niet kunnen uitsluiten.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen het volledige onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de bouw van woningen en bijhorende omgevingsaanleg. De garages van de woningen worden voorzien onder de te bouwen woningen, op straatniveau. Dit betekent een verstoring van ca. 4 m op het terrein. Verder wordt het bestaande talud ook 2 m opgeschoven in noordwestelijke richting. Van verschillende bodemingrepen ligt de precieze verstoringdiepte niet vast. Dit doet besluiten dat binnen het volledige onderzoeksgebied het bodemarchief bedreigd is.

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied enig archeologisch potentieel kent. Op basis van alle vergaarde informatie tijdens het bureauonderzoek kunnen we besluiten dat relevante archeologische resten uit de steentijd tot de middeleeuwen kunnen voorkomen binnen het onderzoeksgebied. Relevante archeologische resten uit de nieuwe of de nieuwste tijd worden op basis van de geraadpleegde historische kaarten en luchtfoto's niet verwacht. De geplande bodemingrepen op het terrein betekenen een ernstige bedreiging van het aanwezige bodemarchief. Daarom is bijkomend vooronderzoek nodig om de aan- of afwezigheid van relevante archeologische resten uit te kunnen sluiten.

Voor het verdere vooronderzoek wegen we verschillende onderzoeksmethodes af. Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Het potentieel op kennisvermeerdering is voor deze onderzoekstechniek te beperkt. Veldkartering is niet mogelijk binnen het onderzoeksgebied, omdat nagenoeg het volledige terrein bebost is.

Landschappelijk bodemonderzoek is wel relevant om de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites beter in te kunnen schatten. Afhankelijk van de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites is mogelijk bijkomend onderzoek naar steentijd artefactensites nodig. Tot slot dient ook een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd te worden om na te gaan of binnen het onderzoeksgebied relevante archeologische sporen aanwezig zijn. Deze onderzoekstechniek biedt daarvoor voldoende ruimtelijk inzicht en is geschikt omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

3 Samenvatting

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied enig archeologisch potentieel kent. Op basis van alle vergaarde informatie tijdens het bureauonderzoek kunnen we besluiten dat relevante archeologische resten uit de steentijd tot de middeleeuwen kunnen voorkomen binnen het onderzoeksgebied. Relevante archeologische resten uit de nieuwe of de nieuwste tijd worden op basis van de geraadpleegde historische kaarten en luchtfoto's niet verwacht. De geplande bodemingrepen op het terrein betekenen een ernstige bedreiging van het aanwezige bodemarchief. Daarom is bijkomend vooronderzoek nodig om de aan- of afwezigheid van relevante archeologische resten uit te kunnen sluiten.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Baeyens, L./R. Dudal, 1958: *Bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Zaventem 88E*, Gent.

Schroyen, K., 2003: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 31-39 Brussel-Nijvel*, Brussel.

Van Den Berghe, K., 2020: *Nota: Fietssnelweg E40, Zaventem (Vlaams-Brabant)*, Gent (ADEDE archeologisch rapport 560).

4.2 Websites

Cartesius (2020)
<https://www.cartesius.be>

Centrale Archeologische Inventaris (2020)
<https://cai.onroenderfgoed.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2020)
<http://dov.vlaanderen.be>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2020)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2020)
<http://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2020)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2020)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

